

ТАЙЖАНОВ ЛЕСБЕК ТУЗЕЛБЕКОВИЧ

ҚАЗАҚСТАННЫҢ БІР САЛАЛЫ ҚАЛАЛАРЫНЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ-ӘЛЕУМЕТТІК ДАМУ СТРАТЕГИЯСЫ

**Л.Т. Тайжановтың «6D050600 - Экономика» мамандығы бойынша
философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін дайындалған
диссертациясына**

АНДАТПА

Зерттеу тақырыбының өзектілігі. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың 2012 жылғы 28 қаңтардағы «Әлеуметтік-экономикалық жаңғырту – Қазақстан дамуының басты бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауында: «Үкімет елді мекендер шоғырын (агломерация) дамыту жөнінде бағдарлама қабылдауы тиіс. Ірі кәсіпорынды немесе бір саланы тірек еткен шағын қалаларды дамыту қажет екенін айтты және үкіметке бір салалы шағын қалаларды дамыту туралы арнайы бағдарлама жасауды тапсырды. Онда қаланың экономикасындағы әрбір нақты бағытты әртараптандыру, әлеуметтік саланы дамыту ескерілуі қажет», - деген болатын. Осыған баланысты Қазақстан Республикасындағы моноқалалардың дамуы мен әлеуметтік-экономикалық жұмыс жасауындағы талдауы және оны дамытуы ерекше ғылыми маңыздылығымен көрінеді. Қазіргі уақытта Қазақстанда 27 елдімекен моноқала статусына ие болды. Олардың көпшілігі дағдарыстың әсерінен қатты әлсіреген. Сонымен қатар аталған қалаларда 1,53 млн. адам өмір сүреді, ал пайызға шаққанда 16,8% еліміздің қала халқының санына тиесілі. 27 қаланың ішінен 16 қала аудан орталықтары болып табылса, қалған 11 қала сәйкесінше аудан орталықтарына жатқызылмайды.

Қазіргі уақытта бұл қалалардың өзіне тән әлеуметтік-экономикалық мәселелері жеткілікті және оларға келесілерді жатқызуға болады: экономикалық мәселелеріне инфрақұрылымдары ескірген негізгі қала құраушы кәсіпорындардың жұмысының тоқтауы немесе оған қауіп төнуі (өндіруші кәсіпорындардың кен орындарының тозуы, бәсекеге қабілетсіз өнім); қала экономикасының төмен деңгейде әртараптануы; қала тұрғындарының қала құраушы кәсіпорындардан жоғары деңгейдегі тәуелділігі; қала бюджетінің қала құраушы негізгі кәсіпорыннан түсетін салықтардан тәуелді болуы. Әлеуметтік мәселелеріне жұмыссыздық пен өзін-өзі жұмыспен қамту деңгейінің жоғары болуы; көптеген моноқалалардағы халықтың табыс деңгейінің төмен болуы; халық санының азаюы; әлеуметтік тұрақсыздықтардың өсуі. Өмірлік маңызы бар инфрақұрылымдар мәселелеріне инженерлік және әлеуметтік инфрақұрылымдардың тозуы; моноқалалардың аумағындағы экологиялық мәселелердің ушығуы.

Осыдан шығатыны, осы қалаларды жаңғыртудағы мәселелері өзекті екенін көрсетеді, ал олардың даму тиімділігінің бағытын әзірлеу

айқындылықпен есепті талап етеді. Қаланың экономикалық-әлеуметтік жағдайын жетілдіруіне және қала құрушы кәсіпорынмен бұл жүйені толыққанды зерттелмегенге сұранысы, оның тиімділігін бағалайтын қолда бар әдістемелік базаның шектеулілігі, оның өңірлік және мемлекет деңгейіндегі зерттеуі ең өзекті мәселелердің бірі екенін көрсетеді.

Зерттеудің мақсаты мен міндеттері. Моноқалалардың қалыптасуының теориялық-әдістемелік негіздерін зерттеу арқылы Қазақстан моноқалаларының әлеуметтік-экономикалық даму стратегиясын жасау.

Қойылған мақсатқа жету үшін теориялық, әдістемелік және тәжірибелік сипатта берілген келесідей мақсаттарды іске асыру қажет:

– «бір салалы қала», «моноқала» ұғымдарын зерттеу және олардың қалыптасуының алғышарттары мен моноаймақтық жағдайын құрайтын факторларын анықтау;

– моноқалалардың шетелдік даму стратегияларын зерттеу және Қазақстандағы бір салалы қалалардың әлеуметтік-экономикалық даму стратегиясын әзірлеу;

– Қазақстандағы моноқалалардың әлеуметтік-экономикалық жағдайын статистикалық топтастыру және салыстыру әдісі бойынша талдау;

– бір салалы аймақтарда шағын кәсіпкерлікті дамытудың жетілдіру жолдарын қарастыру және моноқалалардың әлеуметтік-экономикалық даму деңгейінің матрицасын жасау;

– моноқалалардың негізгі даму факторларын экономикалық-статистикалық талдау арқылы анықтау және оған орта мерзімді болжам беру.

Зерттеу нысаны - Қазақстан моноқалаларының әлеуметтік-экономикалық жағдайы болып табылады.

Зерттеу пәні - Қазақстан Республикасындағы моноқалалардың әлеуметтік-экономикалық даму стратегиясын анықтауда туындалатын экономикалық қатынастар жатады.

Зерттеу барысында алынған нәтижелердің ғылыми жаңалығы келесілерден тұрады

– «моноқала» және «бір салалы қала» ұғымдарын сипаттайтын негізгі белгілері анықталды және оларға авторлық анықтама берілді;

– Қазақстандағы бір салалы қалалардың әлеуметтік-экономикалық даму матрицасы әзірленді;

– моноқалаларды дамытуға байланысты перспективалық даму стратегиялары ұсынылды;

– бір салалы қалалардың негізгі даму факторы статистикалық көрсеткіштерді корреляциялық-регрессиялық әдісті пайдаланып, талдау арқылы анықталды және оған орта мерзімді болжам берілді.

Қорғауға ұсынылатын негізгі ғылыми тұжырымдар

– «моноқала» және «бір салалы қала» ұғымдарының авторлық анықтамасы;

– Қазақстандағы бір салалы қалалардың әлеуметтік-экономикалық даму матрицасы;

– бір салалы қалалардың даму деңгейіне сәйкес келесі стратегиялары: «Концентрация стратегиясы», «Тұрақты даму стратегиясы», «Ұлғайту стратегиясы» және «Қарқынды өсу стратегиялары»;

– экономика-статистикалық әдістерді пайдалану негізінде моноқалалардың дамуының орта мерзімді болжамы.

Жұмыстың теориялық маңызы жүргізілген зерттеу барысында алынған нәтижелер және қорытындылармен анықталады. Жұмыстың теориялық маңызын ҚР бір салалы қалалардың қалыптасуы және олардың экономикалық жүйедегі ұғымдарының нақтылануымен бір салалы қалалардың әлеуметтік және экономикалық даму факторларына негізделді. Әлемдегі алдыңғы қатарлы дамыған батыс елдерінің бір салалы қалаларды дамыту стратегияларын жүргізу іс-шараларындағы маңызды бағыттары зерттеліп, талданды және елімізде пайдалану мүмкіншіліктері қарастырылды. Сонымен қатар, жұмыстағы теориялық зерттеу нәтижелері ҚР өңірлерін дамыту мәселелері және аймақтық экономика бойынша зерттеу жұмыстарында қолданылуына болады.

Жұмыстың тәжірибелік маңызы зерттеу нәтижелері мен қорытындыларын ҚР бір салалы қалаларын әлеуметтік-экономикалық дамыту саясатына қатысты республикалық және жергілікті органдарға ұсынылған тұжырымдамалар мен әдістемелерді осы қалаларды дамытуға пайдалануға болатынымен ерекшеленеді. Автордың қол жеткізген ғылыми нәтижелері Оңтүстік Қазақстан облысының Кентау әкімшілігінде қаланы әлеуметтік-экономикалық дамыту бөлімінде енгізілген. Сонымен қатар, зерттеудің қолданбалы тұстары еліміздегі моноқалаларды дамытуға байланысты мемлекет тарапынан қолдау, бағдарламаларды қабылдау және олардың даму стратегиясын жоспарлау кезінде дайындауда қолданылуына болады. Мысал ретінде «Жұмыспен қамту–2020», «Бизнестің жол картасы–2020» «Нұрлы жол» бағдарламаларымен бірге іске асыруға болады. Диссертациялық жұмыстың теориялық нәтижелері мен ұсыныстары аймақтарды әлеуметтік-экономикалық дамытуды жетілдіру бойынша ЖОО-ның оқу-әдістемелік үдерісінде және кадрларды жетілдіруде ақпарттық база ретінде қолданылуына болады. Бұған қосымша, ғылыми жұмыстың кейбір тұстарын «Аймақтық экономика» пәні бойынша силлабус және оқу бағдарламаларын дайындауда қолданылуына негіз бар.

ТАЙЖАНОВ ЛЕСБЕК ТУЗЕЛБЕКОВИЧ

СТРАТЕГИЯ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ МОНОПРОФИЛЬНЫХ ГОРОДОВ КАЗАХСТАНА

АННОТАЦИЯ

к диссертации Л.Т.Тайжанова на соискание степени доктора философии (PhD) по специальности «6D050600 - Экономика»

Актуальность исследуемой темы. В своем Послании к народу Казахстана «Социально-экономическая модернизация – главный вектор развития Казахстана» от 28 января 2012 г. Президент Н.А.Назарбаев указывал: «Правительству необходимо принять программу по развитию агломерации населенных пунктов. В первую очередь следует развивать малые города, которые опираются на одно крупное предприятие либо определенную отрасль экономики, поэтому правительству дано поручение создать специальную программу по развитию малых и монопрофильных городов страны. При этом следует учитывать диверсификацию каждого экономического направления и развивать социальную отрасль города». В связи с этим научный подход в развитии монопрофильных городов Республики Казахстан и анализе социально-экономической деятельности, осуществляемой в них, обладает особой значимостью. В настоящий момент в Казахстане статусом моногорода обладает 27 населенных пунктов. Большая часть из них серьезно пострадала от кризиса. Вместе с этим, в указанных городах проживает приблизительно 1,53 млн. человек, то есть 16,8% населения страны. 16 из 27 населенных пунктов являются районными центрами, остальные 11 городов к числу районных центров не относятся.

На сегодняшний день в этих городах имеется достаточно социально-экономических проблем, присущим только им. Среди них можно выделить: остановка либо угроза деятельности градообразующих предприятий в связи с устаревшей экономической инфраструктурой (истощение месторождений, недостаток сырья для производственных предприятий, неконкурентоспособная продукция и т.д.); низкий уровень диверсификации экономики города; высокий уровень зависимости жителей города от градообразующего предприятия и зависимость городского бюджета от налоговых поступлений градообразующего предприятия. Среди социальных проблем: высокий уровень безработицы и самозанятости; низкий уровень доходов населения большинства монопрофильных городов; уменьшение количества населения; рост социальной нестабильности. К проблемам инфраструктуры, имеющим жизненно важное значение, относятся: износ инженерной и социальной инфраструктуры; эскалация экологических проблем в районах размещения моногородов.

Исходя из этого, проблемы модернизации монопрофильных городов имеют важное значение, а подготовка эффективных направлений их развития требует ясности и отчета. Несовершенство системы социально-экономического развития

города и градообразующего предприятия, ограниченность методической базы по оценке указанной системы порождает серьезный спрос на исследования в данной области на региональном и государственном уровне, что является одним из актуальных вопросов в настоящее время.

Цель и задачи исследования. Теоретико-методическое обоснование формирования моногородов и разработка стратегии социально-экономического развития моногородов Республики Казахстан.

Для достижения поставленной цели необходимо выполнить следующие задачи, имеющие теоретический, методический и практический характер:

- изучить понятия «монопрофильный город» и «моногород», рассмотреть их предпосылки формирования и факторы определяющие состояние монотерриториальности этих субъектов;
- исследовать зарубежный опыт стратегии развития монопрофильных городов и разработать стратегию социально-экономического развития монопрофильных городов Казахстана;
- провести анализ социально-экономического развития моногородов методами статистических группировок и сравнительного анализа;
- рассмотреть пути совершенствования малого предпринимательства в монотерритории и разработать матрицу по социально-экономическому состоянию моногородов Казахстана;
- определить основных факторов развития моногородов посредством анализа экономико-статистических показателей и дать среднесрочный прогноз.

Объект исследования: социально-экономическое состояние монопрофильных городов Республики Казахстан.

Предмет исследования: экономические отношения, возникающие при определении стратегии социально-экономического развития монопрофильных городов Республики Казахстан.

Научная новизна результатов, полученных в процессе исследования:

- определены основные характеризующие признаки понятия «монопрофильный город» и «моногород», дано авторское определение;
- разработана социально-экономическая матрица монопрофильных городов Казахстана;
- предложены стратегии развития моногородов на перспективу;
- определен основной фактор развития моногородов путем применения метода корреляционно-регрессионного анализа статистических показателей и по ним сделан среднесрочный прогноз.

Основные научные тезисы, выносимые на защиту:

- авторское определение понятия «монопрофильный город» и «моногород»;
- матрица социально-экономического развития монопрофильных городов Казахстана;
- стратегии развития «Стратегия концентрации», «Стратегия устойчивого развития», «Стратегия наращивания», «Стратегия интенсивного подъема» в зависимости от уровня развития моногородов;

– среднесрочный прогноз развития моногородов Казахстана на основе использования экономико-статистических методов.

Теоретическая значимость исследования. Значимость определяется результатами и заключениями, полученными в процессе исследования. Теоретическая значимость исследования заключается в конкретизации формирования монопрофильных городов и их роли в экономике РК, обосновании теоретической методики социального и экономического развития монопрофильных городов, кроме этого, проведено исследование и анализ главных направлений деятельности развитых западных стран в области реализации стратегии экономического развития монопрофильных городов, рассмотрены возможности применения данного опыта в нашей стране. Вместе с этим, теоретические результаты исследования можно использовать в исследованиях, касающихся региональной экономики и вопросов регионального развития РК.

Практическая значимость исследования заключается в том, что его результаты и заключения, представленные в виде соответствующей концепции и методик республиканским и местным органам, связанным с политикой социально-экономического развития монопрофильных городов, могут быть использованы в развитии этих городов. Результаты научного исследования, полученные автором, внедрены в отдел социально-экономического развития административного управления города Кентау Южно-Казахстанской области. Вместе с этим, практические результаты исследования можно использовать при планировании и подготовке стратегии и государственных программ поддержки и развития монопрофильных городов. Можно использовать при реализации государственных программ «Доржная карта занятости 2020», «Нұрлы жол» и «Доржная карта бизнеса-2020». Теоретические выводы и предложения, выдвинутые в диссертационной работе, могут быть использованы как информационная база при совершенствовании кадров и в учебно-методическом процессе вузов, связанным с совершенствованием социально-экономического развития. Кроме этого, некоторые результаты научного исследования могут быть использованы в качестве основы для подготовки курса и учебной программы по предмету «Региональная экономика».

TAIZHANOV LESBEK TUZELBEKOVICH

STRATEGY OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF SINGLE-INDUSTRY TOWNS OF KAZAKHSTAN

A thesis for the degree of doctor of philosophy on the speciality "6D050600 - Economics". L.T.Taizhanov

ABSTRACT

The relevance of the research theme. In his address to people of Kazakhstan from January 28, 2012 “Socio-Economic Modernization as Main Vector of Development of Kazakhstan” the President of Kazakhstan N. Nazarbayev: “The Government must adopt a development program for agglomeration of settlements”. The government instructed to develop special program for the development of mono-industry small towns and also to develop towns which relying on one enterprise or sector. It was said that it must include the diversification of every specific direction of town’s economy and social development. Therefore, the development of mono-industry towns and socio-economic analysis of works of Kazakhstan looks scientific. Currently in Kazakhstan 27 settlements received the status of single-industry towns. Most of them are severely weakened due to the crisis. In addition, 1.53 million people live in cities, and 16.8% of the population belongs to the population of the city in the country. 16 of the 27 cities are the regional center of the city, and 11 cities do not apply to regional centers.

Currently, these cities have enough socio-economic problems and it is include: the main threats or stop the operation of the main city-forming enterprises on economic obsolescence of the infrastructure (wear field production enterprises, uncompetitive products), the low level of diversification of the economy of the city; dependence on core enterprises of the city residents; the reliance on the main tax of city-forming enterprises received in the budget of the city. A high level of employment and unemployment in the social problem; the low level of incomes of the majority of single-industry towns; population decline; instability social growth. Vital infrastructure: deterioration of engineering and social infrastructure; worsening environmental problems on the territory of single-industry towns.

This shows that the modernization of these cities is relevant, and their effective direction in the development requires accountability and transparency. Request for improvement of the socio-economic condition of the city and the research enterprise, the limitations of the methodological framework for the assessment of efficiency shows that this is one of the most pressing issues in the region and the state.

The purpose and objectives of the research. The definition of development strategies and socio-economic problems of monotowns of the Republic of Kazakhstan in the future.

To achieve this goal it's necessary to realize the following objectives provided in the theoretical, methodological and practical style:

- to examine the concept of "monotown" and "single-industry town", to consider them preconditions for the formation and the factors determining the state monoterritory these subjects;

- to examine the international experience of the development strategy of single-industry towns and to develop a strategy for socio-economic development of single-industry towns of Kazakhstan;

- to analyze the socio-economic development of monotowns through methods of statistical groupings and comparative analysis;

- to consider ways to improve the small business in monoterritories and develop a matrix of socio-economic condition of single-industry towns of Kazakhstan;

- to determine the main factors of development of single-industry towns through the analysis of economic and statistical indicators and provide a medium-term forecast.

The object of research is the monotowns of the Republic of Kazakhstan.

The subject of research is the economic relation in determining the socio-economic strategy of development of monotowns of Kazakhstan.

Scientific news of the results obtained during the study includes:

- identified the main features characterizing the concept of "company town" and "single-industry town", given the author's definition;

- developed a socio-economic matrix of single-industry towns of Kazakhstan;

- proposed single-industry towns development strategy for the future;

- identified the main factors of development of single-industry towns by the method of correlation and regression analysis on statistical indicators, and made medium-term forecast .

The basic scientific conclusions submitted for protection:

- author's definition of the concept of "company town" and "single-industry town";

- matrix of socio-economic development of single-industry towns of Kazakhstan;

- development strategies "Concentration strategy," "Sustainable development strategy", "Building up strategy", "Intensive recovery strategy ", depending on the level of development of single-industry towns;

- the medium-term development forecast for single-industry towns in Kazakhstan based on the use of economic and statistical methods.

The importance of theoretical and practical work was determined by the results and conclusions made during the research work.

The theoretical importance of a research consists in a specification of forming of the monoprofile cities and their role in economy of the Republic of Kazakhstan, reasons for a theoretical method of social and economic development of the monoprofile cities, besides, the research and the analysis of the main directions of activities of the developed western countries in the field of strategy implementation of economic development of the monoprofile cities is conducted, the possibilities

of application of this experience in our country are considered. Together with it, theoretical results of a research can be used in the researches concerning regional economy and problems of regional development of Republic of Kazakhstan. Clarification of the concept in the economic system and the formation of the importance of theoretical studies of single industry towns of Kazakhstan, was based methods of the theory of economic and social development of single industry towns, there were investigated and analyzed the main directions of strategic development of single industry towns of developed Western countries in the world and considered the use of the capabilities of the country. Also, the results of theoretical researches can be used in research works on issues of economic development of regions and areas of Kazakhstan. The practical significance of the work is characterized by use of techniques and concepts which are represented in local and national authorities associated with the development of socio-economic mono-industry towns of the Republic of Kazakhstan. Scientific results of the author were included to the Department of social and economic development of the city Kentau, South Kazakhstan region. Furthermore, applied research can be used to support state development of mono-industry towns of the country, to use receive programs and for the preparation in planning development strategies. It can be used in the implementation of government programs "Dorozhnaya karta 2020", "Nurly Zhol" and "Dorozhnaya karta businessa-2020». Suggestions and theoretical results of the thesis can be used as an information base to improve staff and as a teaching manual for Higher Educational Institutions for improvement of socio-economic development of regions. In addition, there is reason to use some aspects of scientific work in the development of educational programs on the subject of "Regional economy" and as the syllabus.